

დიმიტრი თუმანიშვილი
გ. ნუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიისა და
ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნული ცენტრი
ა. ქუთათელაძის სახ. თბილისის სახ. სამხატვრო აკადემია

საკურთხეველისწინა ჯვრების რელიგიური მნიშვნელობისათვის (მასალები და შენიშვნები)

შუა საუკუნეების ქართული ტაძრების გამართულობის ერთ თავისებურებად საკურთხეველის წინ აღმართული დიდი ჯვრებია მიჩნეული. სადღეისოდ ისინი უფრო მეტად დასაყვამულ საქართველოში შემოგვრნა, მეტადრე სვანეთში, ზოგანაც ბარის პატარა სოფლებში (მაგ., სპეთის ზედა მაცხოვარი იმერეთში). მაგრამ უთუოა, რომ ძველად ისინი დიდ ტაძრებშიც მდგარა და საქართველოს სხვა კუთხეებშიც. ასე, 1650-იან წლებში რუსმა ელჩებმა გელათის ღმრთისმშობლის შობის ტაძარში ნახეს მარჯვნივ (ე.ი. სამხრეთით, სამწუხაროდ, უფრო დაზუსტებით ადგილი მინიშნებული არ არის) ორიოდ მ-ის სიმაღლის ჯვარი¹. დადასტურებული იგი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიან (ინაურის ეკლესია, VIII-IX სს.)² და დაბლობ მხარეებშიც (XI ს-ის ჯვარი ქვემო ჭალადან)³ და ა.შ. აღმოსავლეთ საქრისტიანოში ამგვარი ჯვრები ამჟამად აღარსად ჩანს და ამიტომ ქართულები საესებით უმაგალითოდ გამოიყურებოდა კიდეც⁴. ჩვენებურნი კი უძრავლესად ჭეღურობითაა მორთულნი და ამის გამო ისინი, ჩვეულებრივ, ქართული ლითონმქანდაკელობის ისტორიასთან დაკავშირებით განიხილება ხოლმე⁵. შედარებით ნაკლები ყურადღება დაეთმო მათ პირვანდელ დანიშნულებასა თუ მნიშვნელობას. ეს არც არის გასაკვირი – ჩვენ არ მოგვეპოვება ისეთი წყაროები, რომელნიც მოგვაწვდიდეს მყარ საბუთს ამ საკითხთა გამოსარკვევად. ეს, რაღა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ საკურთხეველისწინა ჯვრების ფუნქციასა და საზრისზე საერთოდ არაფერი იყოს ნათქვამი – გარკვეული მოსაზრებანი დიახაც გამოთქმულა, პირველ ყოვლისა, გიორგი ნუბინაშვილის მიერ.

საკურთხეველის წინ დადგმული ჯვრების რელიგიური აზრის დასად-

1 აღექსი იველევის 1650-1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა („მუხლობრივი აღწერილობა“). რუსული ტექსტი, ხელნაწერების მიმოხილვით და ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ი. ცინცაძემ, თბ., 1963, გვ. 53.

2 P. Мепишавили, В. Цинцалдзе, *Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии – Шиди – Карли*, Тб., 1975, გვ. 40, სურ. 29 – თავდაპირველი მორთულობისგან განპირვული ჯვარი აქ პირვანდელ ადგილას, საგანგებო დაბალ კედელზე, ჩრდ-ის მხარეს დგას.

3 Г.Н. Чубинашвили. *Грузинское чеканное искусство*, Тб., 1959, გვ. 499, ტაბ. 283-297.

4 იხ. მაგ., იქვე, გვ. 449.

5 თუმცა გვაქვს მოხატული საკურთხეველისწინა ჯვრის ნიმუშებიც – წეირმის მაცხოვრის ეკლესიის XII-XIII სს-ის ჯვარი (ნ. აღადაშვილი, ა. ვოლსკაია, საკურთხეველისწინა ჯვარი ზემო სვანეთიდან. „ძეგლის მეგობარი“, 22, თბ., 1970, გვ. 3-11). ანდა ჩაქაშის მაცხოვრის ეკლესიის ჯვარი (რ. ყენია, ე. სილოგავა, უშგული, თბ., 1986, გვ. 95, ტაბ. 66). ბოლო დროს გამოჩნდა მოხატული ჯვარი ზედ ჯვარცმული იესოს გამოსახულებით ქვათახევიდან (საეარაუდოდ, XVI ს-ს).

6 იხ. გ. ნუბინაშვილის დასახ. ნაშრომი, ასევე რ. ყენიას, თ. საყვარელიძის შრომები და სხე.

გენად ამოსავალი გ. ჩუბინაშვილისთვის VI-VII საუკუნეთა მიჯნის მცხეთის წმ. ჯვრის ტაძრის შუაგულში მოქცეული ჯვარი გახლდათ, რომლის თაობაზედაც ძველ მწერლობაში მონაცემები, ასე თუ ისე, მოგვეპოვება. ახლა, როგორც ცნობილია, მეტ-ნაკლებად ძველი ჯვარი თავის ადგილზე აღარ დგას⁷ და რეაწახნაგა კვარცხლბეკიდაა დარჩენილი, მასში ჩაკეტილი ფოსოთი. გ. ჩუბინაშვილს მიაჩნდა,⁸ რომ არც მას აქვს შერჩენილი თავდაპირველი სახე. გადაკეთების კვალი მასზე და საიმდროოდ (ნაშრომი 1920-30-იან წლებში იწერებოდა) სხვა ქვეყნების ადრექრისტიანული ხელოვნების ძეგლთაგან ცნობილი მასალა აფიქრებინებდა მეცნიერს, რომ თავიდან აქ რეაკუთხა დაბალი ზღუდე იქნებოდა, კუთხეებში დაბალიეე (გადანაკეთებში აქამდე შემონახული) სვეტებითა და ბიზანტიური ხელობის მარმარილოს, ჯვრებიანი ფილებით მათ შორის, რომელთაგან ერთერთი აღმოჩნდა კიდევ ტაძრის შეკეთებისას⁹. შემორჩენილი მონაკეთის შუაში, დაახლოებით 1 მ-ის სიმაღლის დასადგმელზე ქართლის ერისმთავართა მიძღვნილი წარწერით, მოთავსებული იყო თვით ჯვარი – საიმდროოდ უკვე დიდრონი შთასასვენებელი, მასში წმ. ნინოსეული ხის ჯვრის ნაწილებით. ასე წარმოდგენილი, მცხეთის წმ. ჯვარი თავსდება სოგიერთ იერუსალიმურსა (უფლის საფლავი, ამაღლებს ტაძარი) და კონსტანტინოპოლურ სიწმინდეთა მწკრივში, რომელნიც ასევე შენობის შუა ადგილას იყო განთავსებული, გარშემო კი მოაჯირი ჰქონდათ შემოვლებული. ასეთი განლაგება იმით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, რომ მლოცველებს შესძლებოდათ მათთან მიმთხვევა და პატივმიგება, რაც ვერ მოხერხდებოდა, უკეთუ სათაყვანო ალაგები თურელიქები საკურთხეველის შიგნით ყოფილიყო შეტანილი. იყარაუდება, რომ სწორედ მცხეთისა და, ეგების სხვა, ასევე წმ. ნინოსად ცნობილი ჯვრები (მაგ., უჯარმისა) იქნებოდა მოგვიანო საკურთხეველისწინა ჯვრების წინასახე. ამ მოსახრებას ისიც უჭერს მხარს, რომ ამ უკანასკნელთა ე.წ. „ქულები“ სანაწილეებია ხოლმე, სოგიერთ მათგანს კი სიწმიდის შესაღავი ტანში აქვს (მაგ., XI ს-ის კაცხის¹⁰ ან კიდევ სადგერის – იგივე ჩხარის – XVI ს-ის¹¹ ცნობილ ჯვრებში). დასაბამიერად რელიქვიათა შესანახი იყო, იოსიფ ბრაუნის შეხედულებით, ის მოხრდილი ჯვრებიც, რომელნიც დასავლეთ ევროპის ტაძართა შუაში, მაგ., მთავარი ნავისა და ტრანსეპტის გადაკვეთაზე, იდგმებოდა (ისინი საბოლოოდ XVI ს-ში მოაშორეს) და მათთან ტრაპეზიც ყოფილა ხოლმე გამართული, „ჯვრის ტრაპეზად“ (Kreuzaltar) წოდებული. ეს უკანასკნელი გარემოება, თავის მხრივ,

7 იგი 1751 წლისა დავით ავალიშვილმა ჭედურობით შემოსა (იხ. Г.Н. Чубинашвили. *Грузинское чеканное искусство*, ტბ. 599); მოგვიანებით ის მცხეთის სვეტიცხოველში ინახებოდა. 1944 წ-სმ იგი გაუძარცვაეთ, 2004-ში პერანგისგან განძარცვული „გულთ“ მინანქრიან ბუდეში მოათავსეს და 24.IV კვლავ მცხეთის კათედრალში დაასვენეს (კ. ცინცაძე, სვეტიცხოველი – ჯვარი პატიოსანი, გაზეთი „იანკელი“, 2012, №26, გვ. 5). 1996 წლის მასში ტაძარში ახლად გამოკვეთილ-მორთული ჯვარი დაასვენეს.

8 იხ. მისი „*Памятники тина Джэвари*“, ტბ., 1948, გვ.79-85; შედრ. *Грузинское ...*, გვ.476, ასევე *Архитектура Кахети*, ტბ., 1959, გვ.598.

9 აღსანიშნავია, რომ რ. შმერლინგი, მოაქვს რა გ. ჩუბინაშვილის ეს აზრი, არც იმას გამორიცხავს, რომ ეს ფილა კანკელისა ყოფილიყოს (იხ. „*Малые формы в архитектуре средневековой Грузии*“, ტბ., 1962, გვ. 60).

10 Г.Н. Чубинашвили. *Грузинское...*, გვ.478.

11 თ. საყვარელიძე, XIV-XIX საუკუნეების ქართული ოქრომჭედლობა, I, თბ., 1987, გვ.45.

საგულეველებსყოფს, რომ ჩვენშიც საკუთხეველისწინა ჯერებთან მცირე რამ მსახურებანი აღესრულებოდა¹².

არქიტექტურულ-ისტორიული თეატახევეთ იმხანად ამის მეტი ვერა ირკვეოდა რა. მას მერე კი ქართული მეცნიერება ამ საკითხთა კვლევას არ მიბრუნებია და, შესაბამისად, დღესაც არსებითად ესლა ეიცით. ამას ემატება მხოლოდ რაონე შმერლინგის ფრიად საგულისხმო დაკვირვებანი. სვანეთის ეკლესიებში მან დაამოწმა ჯერის საკუთხეველისკენ გადაადგილება, მისი ცენტრიდან მარცხნივ თუ მარჯვნივ დაძვრისა ან კანკელზე შედგმის შემთხვევები და ზოგანაც ეკლესიაში რამდენიმე ჯერის არსებობა¹³. ამასთანავე, 1940-ნი წლების მიწურულიდან დასაველურ მეცნიერებაში გამახვილდა ყურადღება საქრისტიანო აღმოსაველეთის, სახელდობრ, ჩრდილოეთ სირიის ეკლესიებში მთავარ, მლოცველთა სიერცკეში მოწუობილ შემადღებათა ხუროთმოძღვრებასა და სამღვდელოთმსახურო მიზანდასახულობაზე (მათ შესახებ მალევე მექნება საუბარი). ამის კვალად გ. ჩუბინაშვილმა კახეთის ტაძრებზე მსჯელობისას გაკვრით გამოთქვა სურვილი საქართველოს ძველ ტაძრებში (მაგ., ნინოწმინდაში, ლეკართში) გათხრები თუ გაწმენდა ჩატარებულიყო – ვინძლო რამ ამგვარი ჩვენშიც ყოფილიყო¹⁴. კაცმა რომ თქვას, ეს სხვა არაფერია, თუ არა იმავე მცხეთის წმ. ჯერის აღსამართო ადგილის მოწუობისა და, ამდენად, მთელი შესაბამისი ტრადიციის შესახებ ჩვენ წარმოდგენათა კვლავ შემოწმების, ახალ მონაცემებთან მათი შეჯერების მოთხოვნა. წინამდებარე ნაშრომის მიზანიც ამ მუშაობის წამოწებაა, ზოგიერთი საკითხის წამოჭრა და რამდენიმე წინასწარული აზრის გაზიარება.

ჩვენი მსჯელობის საწყის წერტილად, ეგონებ, გამოდგება ერწო-თიანეთში, ჟალეთის ეკლესიაში 1950-ნი წლების გასულს მიკვლეული ექვსწახნაგა შემადღება, რომელიც მისმა გამთხრელ-გამომცემელმა, ნიკოლოზ ქადეიშვილმა გაიზრა როგორც ამბიონი მასზე შედგმული ჯერით. და ის მცხეთის წმ. ჯერის ანალოგიადაც ჩათვალა¹⁵. ექვსკუთხა მოცულობა აქ რიყის ქვით ნაგები და ზედამირგაღესილია; კუთხეებში აქაც, მცხეთის წმ. ჯერის კვარცხლბეკის მსგავსად, შირიმის ნახევარსვეტებია ჩადგმული. სხვადასხვა მასალის ხმარება და მოცულობითი გადაწვევების იფივეობა ახლავე სვამს კითხვას: ხომ არ არის იქაც დღევანდელი სახე პირვანდელი თუ არა (ნ. ქადეიშვილი, ეტყობა, სწორედ ამას ვარაუდობს უთქმელად), საკმაოდ ძველი, IX საუკუნეზე ძველი მაინც? ეგ ზომ სათაყვანო „ნიმუშის“ წაბაძვა – გამეორება მართლაც სრულებით ბუნებრივი და გასაგები იქნებოდა... ასე ფიქრის საფუძველს კი შემდეგი გარემოებაც გავძღვევს: შემადღების შუაში აქაც ფოსოა ამოჭრილი, რომელშიც უთუოდ ჯვარი

12 ერთგან (*Архитектура Кавелии*, გვ.598) გ. ჩუბინაშვილი დაბეჯითებით აღნიშნავს, ჯერებთან დამატებითი ტრაპეზი იყო გამართული. საგულისხმოა, რომ ამგვარი ჯერის ტრაპეზი ეკლესიის შუაში ერთ უახლეს გამოკვლევაში „ხვეულებრივად“ მოიხსენიება (A. Doig, *Liturgy and Architecture from Early Church to the Middle Ages*, 2009, გვ. 144).

13 P. Шмерлинг, *Малые формы*..., გვ. 226-227.

14 Г.Н. Чубинашвили, დასახ. ნაშრ., იქვე.

15 ნ. ქადეიშვილი, ჟალეთის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, თბ., 1964, გვ. 14, 20, 36. ბოლო დროს ამ ძეგლსა და მცხეთის წმ. ჯერის კვარცხლბეკზე საგულისხმო მოსაზრებანია გამოთქმული წერილში: ქ. აბაშიძე, „ლიტურატურული გეგმარების“ საკითხისათვის შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში, საქართველოს სიძველენი, 16, 2013.

იქნებოდა ჩადგმული¹⁶. აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან ექვსწახნაგს კიბეები აქვს მიდგმული; ამათგან აღმოსავლეთისა გადაბმულია ბაქანთან, რომელიც, თავის მხრივ, აღსავალში გადადის. ეს მოცულობა ნაეთვამყოფი ბურჯების აღმოსავლეთ წვეილს შორისაა მოქცეული, ისე, რომ მის აქეთ-იქით მცირე გასასვლელებიდა რნება – მათი სიგანე I მ-ც კი არ არის. მოყვანილობით ჟალეთის ჰექსაგონი უუჭველად ამბიონებს ჰგავს. ადრექრისტიანულსა და ადრეებისანტიურ ხანაში, სხვა ტიპებთან ერთად, რვაწახნაგა და ექვსწახნაგა საქალაგოებიც მოიპოვება, VI საუკუნის შუა ხანიდან კი ორკიბიანი ამბიონი ყველა სხვაზე მეტად გავრცელებულიც კი ჩანს¹⁷. და მაინც, სათუთა ჟალეთის ექვსწახნაგა ამბიონი იყოს. ჯერ ერთი, აქ თითქოს არ ჩანს საკუთრივ კათედრის ან კიდევ მთაჯირისა თუ ჩარდახის კვალი, რომელიც უნდა ყოფილიყო, უკეთუ იგი მქალაგებლის დასადგომად იყო გათვალისწინებული. შემდგომ კი, განურჩევლად მისი მდებარეობისა (მთავარი ნაეის შუაშია ის თუ გვერდულად, გადაბმულია თუ არა საკურთხეველს სავალი „ბილიკით“) ამბიონი ჩვეულებრივ პატარა ტაძრის სივრცესთან შედარებით, არათუ ავსებს მას, არამედ რაც შეიძლება მცირე ზომისა კეთდება¹⁸. ნაეთან ზომათა ფარდობით ჟალეთის შემადლება სწორედ გ. ჩუბინაშვილის მიერ გაკერით ნახსენებ ჩრდილო-სირიულ ნიმუშებს, ე.წ. „სირიულ ამბიონებს“ ენათესაება.

ეს თავისებური ნაგებობანი, ადგილობრივ, ე.ი. სირიაში „ბემად“ წოდებული, სწორკუთხა ან ტრაპეციული, მოგრძო, დასავლეთისაკენ მომრგვალებული, აღმოსავლეთით კი სწორი პირით. აქედანვე (ან კიდევ გვერდებიდან) აქვს მას ასასვლელი; ზემოთ სამხრეთ დასავლეთში დასავლეთით – საყდარი (თუმც ძალზე მცირე), შეიძლება იყოს მოწყობილი ნიშები, შუაში კი სალხინებელი იდგეს¹⁹. ამგვარ „ბემათა“ ნაშთები დადასტურებულია ეკლესიათა ნანგრევებში რომელნიც IV საუკუნის ბოლოდან ვიდრე VII საუკუნემდე, ე.ი. ისლამის გავრცელებამდე შუალედით თარიღდება²⁰. მაგრამ წერილობითი მონაცემებით, სირიელი ნესტორიანების (მათ „ქალდეელებადაც“ მოიხსენიებენ) და, შესაძლოა, მონოფიზიტების ტაძრებში ამგვარი მოწყობილობა მოგვიანებითაც არსებულა – უდაოდ XIV საუკუნემდე²¹ და იქნებ მერეც – XVI თუ ლამისა XVIII-მდე²². უამისწირვაში სირიული „ბემის“ ადგილის განსახაზღვრავად, როგორც წესი, მიმართავენ IX საუკუნის ნესტორიანულ თხზულებას „ეკლესიის მსახურებათა გარდაამოცემა“. აქ მოთხრობილია, რომ იგი კათაკმეველთა ლიტურგიის

16 ნ. ქაღიშვილი, დასახ. ნაშრ., ტაბ.13.

17 Ch. Delvoye, in: *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, I, Stuttgart, 1966, გვ.129-130; მრავალრიცხოვანი მაგალითებია თაემოერილი, მაგ., წიგნში: P.H.F. Jakobs, *Die frühchristliche Ambone Griechenlands*, Bonn, 1987.

18 იქვე, გვ. 127-128; 130.

19 J. Lassus, G. Tchalenko, *Ambons syriens. Cahiers Archéologiques*, V, 1951, გვ. 79-81, შდრ. *Reallexikon...*, გვ. 131-132. ახლა შემაჯამებლად – E. Loosley, *The Architecture and Liturgy of the Bema in Forth- to Sixth- century Sirian Churches*, Kaslik-Liban, 2003.

20 J. Lassus, G. Tchalenko, დასახ. ნაშრ. გვ. 79.

21 J. Danvillier, *L'ambon en bema dans les textes de l'église chaldéenne et de l'église syrienne au Moyen Age. Cahiers Archéologiques*, VI, 1952, გვ. 25, 29.

22 R.F. Taft, *Some Notes on the Bema in the East and West Syrian Traditions. Orientalia Christiana Analecta*, XXXIV, 1968, გვ. 337.

დროს სამღვდელოების ადგილსამყოფელ-დასაჯდომი ყოფილა, საკურთხეველში კი მწირველნი მხოლოდ მართალთა ლიტურგიისას გადადიოდნენ – აფსიდში მღვდელთმსახურთა მერხები ბერძნული წესისამებრ არ არის, (გამონაკლისია ბიზანტიური რიგით გამართული კალათ-სემანი და რესაფა); ტრაპეზი შეიძლება „ბემაზე“²³ მდგარიყო, მაგრამ აქ უსისხლო მსხვერპლი კი არ შეიწირებოდა, არამედ ოთხთაგი ესვენა; სახარება ანდა ხატი შეიძლებოდა ყოფილიყო დასაფლეთ საყდარზე²⁴. შესაძლებელია, ტაძრების მთელი აღმოსავლეთი მონაკვეთი მარტოოდენ სამღვდელოებისთვის ყოფილიყო განკუთვნილი, გვერდითი ნაგების შესაბამის მონაკვეთებში კი იქნებ კრეტსაბმელები იყო ჩამოკიდებული²⁵. იმავე წყაროს მეოხებით ცნობილია „სირიული ამბიონის“ სიმბოლიკაც, რომელსაც ეფუძნება ჟამისწირვის ამგვარი განგება. ტაძარი მთელი ქვეწიერიების სახეა, „ბემა“ კი მისი შუაგულის, იერუსალიმისა, მისი ტაძრითურთ (ამიტომაც ეპისკოპოსი აქ აარონის სახეა), აფსიდი სეცაა, მასში მდგომი ტრაპეზი კი – საყდარი უფლისა²⁵. ამდენად, თუმც გამოყოფილი, ლიტურგიის პირველ მონაკვეთში მღვდელთმსახურთა ადგილი, „ბემა“ მაინც დედამიწას, სააქაოს ეკუთვნის, აფსიდი კი, სადაც ტარდება ჟამისწირვის ძირითადი ნაწილი და აღესრულება საღეთო საიდუმლო, მას იერარქიულად აღემატება.

თუ ამ მონაცემებს ჟღაღოს შეეუპირისპირებთ, ცხადია, არაერთმნიშვნელოვან სურათს მივიღებთ. ერთი მხრივ, ჟღაღეთის „ამბიონიც“ აესებს შუა ნავს და გამოჰყოფს ეკლესიის აღმოსავლეთ ნაწილს, ასე ვთქვათ, „მრველის სივრცისგან“. იგი, ამასთან, გადაბმულია აფსიდს და მათ შორის უმჭიდროესი ურთიერთკავშირია საგულეველი. ეველაზე საყურადღებო კი ის უნდა იყოს, რომ, წერილობითი წყაროების მიხედვით, შუასაუკუნოვან სირიულ-მესოპოტამიურ ნესტორიანულ ტაძრებში „ამბიონ“-„ბემაზე“ ჯვრები მდგარა. ეს კიდევ მეტად აზუსტებდა ამ შემადლების საზრისს ვითარცა ქვეწიერიების შუაგულის ხატისას – იგი ხომ, ამჯერად, გოლგოთა გამოდის, დედამიწის საკუთრივ შუა წერტილი, რაც მიანიშნებდა მაცხოვრის ვნების კოსმიურობას, ჯვარს კი საყოველთაო ხსნის ნიშნად წარმოაჩენდა²⁶. მეორე მხრივ, ჩანს საკმაოდ არსებითი სხვაობანი. ჯერ ერთი, საცხებით განსხვავებულია ჟღაღეთისა და სირიული „ამბიონების“ ფორმა. შემდგომ, ჟღაღეთის ჰექსაგონზე არა მარტო საქადაგოს კვალი არ ჩანს, არამედ ჩამოსაჯდომებისაც და ე.ი. არაფერი მიანიშნებს, რომ ლიტურგიის ნახევარი აქ აღესრულებოდა. ამასთან დაკავშირებით, ურიგო არ იქნება ისიც ვახსენოთ, რომ მარტივად და ცალსახად ვერც სირიული „ბემის“ ფუნქციის საკითხი წყდება, რაც ღინებულად აქვს კიდევ ნაჩვენები რობერტ ტაფოს²⁷. ერთი, რომ აღმოსავლეთ-სირიული ნესტორიანული წერილობითი წყაროები არა მხოლოდ ხუროთმოძღვრულ ნიმუშებზე მოგვიანოა, მათ ამ მხარეში თითქმის არანაირი ნივთიერი ნაშთი შეესაბამება (ცნობილია, მარტოოდენ ალ პირის XI ს-ის

23 უკანასკნელ გარემოებას დაბეჯითებით აღნიშნავს შ. დელეუა – *Reallexicon...*, გვ. 131. შდრ. ასევე: E. Loosley, დასახ. ნაშრ., დასკვნად – გვ. 129.

24 იხ. Lassus - Tchalenko (83-87) და J. Danvillier (15-16) დასახ. ნაშრ.-ები.

25 Lassus – Tchalenko გვ. 90-91; Danvillier, გვ. 14-15; K. Me Vey, *The Domed Church as Microcosm, Dumbarton Oaks Papers*, 37, 1983, გვ. 103. E. Loosley, დასახ. ნაშრ., გვ. 31, 73.

26 K. Mc Vey, დასახ. ნაშრ. გვ. 103.

27 იხ. მისი დასახ. ნაშრ.

ეკლესია მესოპოტამიაში)²⁸. პირიქით, დასავლეთ სირიაში, თუმც მხოლოდ მის ჩრდილოეთ მონაკვეთში „ბემათა“ ნანგრევები მრავლად მოიპოვება. მართალია, ისინი ყველა ეკლესიაში როლი გეხედება, მაგრამ ესეც შეიძლება იმით აიხსნებოდეს, რომ ხშირად ისინი ხისგან იქნებოდა ნაგები. სამაგიეროდ, მხოლოდ ერთ არანესტორიანულ თხზულებაში (სავარაუდოდ, VI ს-ა) შეიძლება ამოვიკითხოთ ჟამისწირვის ნესტორიანულ წყაროებში აღწერილი მსველეთობა; და ბოლოს, რაც მთავარია, შემორჩენილი ნაგებობანი, სუსტად არ ემთხვევა წერილობით ცნობებს. ასე მაგ., არსად ჩანს „ბემას“ საკურთხეველთან შემაერთებელი, განგებით ნაგულისხმევი ბილიკი; დასავლეთი მხარე – როგორც ითქვა – მორკალუდია და არა სწორხაზოვანი, როგორც ნესტორიანებს ჰქონდათ; შუა ღერძზე საფსალმუნეა მოწყობილი; დასავლეთ ბოლოში საეპისკოპოსო დასაჯდომი კი არ არის, როგორც ნესტორიანული წესი მოითხოვს, არამედ მცირე რამ საყდარი, რომელზედაც წიგნი თუ დაიდებოდა, რაც მას ქრისტეს დასაბრძანებლის სახედ აქცევდა – ე.ი. „განმსაღებულ საყდრად“²⁹. ჩვენთვის ყველაზე არსებითი ისაა, რომ არსადაა დამოწმებული გოლგოთა – ჯვარი. ე.ი. ნიშანდობლივ იხ, რაც ჟალეთისა და მცხეთის წმ. ჯვრის კვარცხლბეკთა უმთავრესი ნიშანია. ყველაფერ ამის მიუხედავად, რ. ტაფთი მაინც ფიქრობს, რომ ჩრდილო-დასავლეთი სირიის IV–VII საუკუნეების „ბემები“ (თუმც ეს ცნებაც მრავალმნიშვნელოვანი ყოფილა და შეიძლება „უბრალო“ ამბიონსაც აღნიშნავდეს) დაახლოებით იმგვარად გამოიყენებოდა, როგორც გვიანდელი მწერლები გვიმოწმებენ. მეტიც, ეს ფორმა სწორედ დასავლეთ სირიაში უნდა იყოს წარმოშობილი და აქ მიეწვებული, იგი მხოლოდღა აღმოსავლეთ-სირიელ ნესტორიანებსა და მონოფიზიტთა ნაწილს შერჩა.

მართალი უნდა იყოს ეს მეცნიერი, როდესაც ხუროთმოძღვრების ისტორიკოსს წყაროთა არაზუსტ, დრო-სივრცის ანგარიშგაუწყველად მოშველიებას საყვედურობს. მაგრამ ისიც – თუმც ლიტურგიის მკვლევარის თვალსაზრისით იგი ალბათ სხვაგვარად ვერც იფიქრებდა, – მეტისმეტად ამარტივებს ვითარებას, როდესაც, მაგ., ამბობს: „ჩვენთვის დასავლეთ-სირიულ ტრადიციაში ბემასთან დაკავშირებით უმთავრესი შემდეგი საკითხია: ისხდნენ თუ არა მასზე ლიტურგიის დროს ეპისკოპოსი და მღვდლები?... თუ ეს უბრალოდ დიდრონი ამბიონი იყო, სადაც მგალობელნი რჩებოდნენ ლიტურგიული საგალობლების სამღერლად, და სადაც დიაკვნები და დაბალი ხარისხის მღვდელთმსახურნი აღვიდოდნენ ხოლმე ლოცვების, მიმართვათა, უწყებათა, საკითხავების სათქმელადა თუ სხვა „მეორეხარისხოვანი“ მსახურებათათვის? თუ ასეა, მაშინ დასავლეთ-სირიული ბემის ლიტურგიულ გამოყენებაში არაფერია საგულისხმო. ამავე მიზნებს ემსახურებოდა ბიზანტიური ამბიონიც და ჩვენი განსახილველი ბემას თავისებურება მხოლოდღა ზომა და მოყვანილობა გამოდის (ხაზი ჩემია. დ.თ.)“³⁰. ასეთი მსჯელობისას, ეფიქრობ, ისქმალება ხუროთმოძღვრული ფორმისა და მისი ფუნქციის – ჩვენს შემთხვევაში სამღვდელთმსახურო დანიშნულების – ურთიერთდამოკიდებულების მთელი არასწორხაზოვნება. თუკი მსგავსი, მეტიც,

28 U. Monneret de Villard, *Le chiese della Mesopotamia*, Roma, 1940, გვ. 31.

29 ასე ფიქრობდნენ ჯერ კიდევ J. Lassus – ი და G. Tchalenko – იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 90. შდრ. E. Loosley, დასახ. ნაშრ.

30 R.F. Taft, დასახ. ნაშრ. გვ. 344, შდრ. ასევე გვ. 358.

თითქმის რომ ერთი და იგივე არქიტექტურული ელემენტი სხვადასხვანაირად შეიძლება მოეხმარათ, გამოსარიცხია მათ შორის მარტივი მიზეზ-შედეგობრივი მიმართება და უფრო მრავალსახა, ურთიერთშეპირობებისა და ერთმანეთზე სეგაქმების გულდაგულ ამოსაცნობი სურათია საუარაუდელი. ამას მხარს უჭერს ჩვენი, ქართული ნიმუშებიც. მათ სირიასთან მხოლოდლა ზომა – შესაბამისად, ტაძრის გეგმარებაში მათი ადგილი – აკავშირებს; თვით მოყვანილობაც კი თუ VI საუკუნის ბოლოს არა, IX-X საუკუნეების გასაყარზე ხომ მაინც, ბერძნული სამყაროდან მოუსესხებით. ასე რომ, არა მარტო ფორმა და ფუნქციაა, როგორც ფ.ე. დაიხმანი იტყოდა, შეფარდებით დამოუკიდებელი „ცვლადნი“, ფორმის სხვადასხვა შემადგენელიც კი.

არადა, გინდა ხუროთმოძღვრების, გინდა ლიტურგიის, გინდაც კულტურულისტორიული თვალთახედვით კავშირურთიერთობათა ამგვარი სირთულის გათვალისწინებამაც, ეგების, არცთუ უმნიშვნელო კვალზე დაგვაყენოს. ასეა ზოგადად და ასეა ჩვენს სამსჯელო საგანთან დაკავშირებითაც. აქ, ასე მგონია, საგანგებო ყურადღების ღირსია ედესის კათედრალი, რომლის შუანა შემადგემა ჩვეულებრივ „სირიულ ბემად“ მიიხნეოდა, რ. ტაფთის ასრით კი – ალბათ მართებულად – „ჩვეულებრივი“ ამბიონი იყო, ვინაიდან მწირველო დასაჯდომი აქ აფხიდში იყო მოთავსებული³¹. როგორც ცნობილია, ედესას 543-554 წლებში აგებული წმ. სოფიას მართლმადიდებელთა კათედრალის შესახებ ჩვენ წყაროდ მისი სატყურებისთვის შეთხზული სირიული ძიმინი გვაქვს³². ამ გუმბათიანი ტაძრის ცენტრში „ბემა“ მდგარა, მის უკან კი სვეტი ზედ ჯვრით – იგი გოლგოთადაა განმარტებული (სტრ. 15-16). თუმცა, როგორც ითქვა, იგი ძნელად თუ შეიძლება წარმოვიდგინოთ სამღვდელოების გასანერებლად, მაგრამ მას ძიმინში სული წმიდის გარდამოსვლის ადგილიც ეთქმის, რაც ისევე და ისევე „სირიული ბემის“ ერთ სიმბოლურ საზრისთაგანია³³, ანუ ფუნქციის სხვადასხვაობა არც ნადებული აზრის იგივეობას გამორიცხავს თურმე. ჩვენთვის საგანგებოდ ყურადღებია, რომ უდასაჯდომებო „ნაგებობას“ ჯვარი ახლავს, ისევე, როგორც ჩვენებურ მრავალწახნაგებს. განსხვავება კი ისაა, რომ ჯვარი შემადგემაზე კი არა, მის გვერდით დგას. ეს, იქნებ, ედესური ამბიონის ხუროთმოძღვრების გამოც იყოს ასე – იგი საგალობელში 11 სვეტზე დამყარებულადაა აღწერილი და ვინ იცის, შესაძლოა, მშენებლები მოურიდნენ ამგვარი კონსტრუქციის მონუმენტური ჯვრით დამძიმებას. ტექსტის მიხედვით გადაწყვეტით ვერც ის ითქმის, გუმბათის წვერის ჩამოსწვრივ თუ რა ხედებოდა – ჯვარი თუ ამბიონი – ეგების ნაგებობა იქაც, მცხეთის წმ. ჯვრის ტაძრისა არ იყოს, შუა ღერძიდან ოდნავ დაძრულიც იყო? ერთი კი არის უეჭველი: შემადგემა და ჯვრის თანაყოფნა ედესის ამბიონს მოგვიანო ნესტორიანულ „ბემებსაც“ აახლოვებს და ქართულ მაგალითებსაც. აკი ა. გრაბარსაც მის ერთ-ერთ ანალოგიად მცხეთის წმ. ჯვარი მოაგონდა³⁴. გავიხსენოთ ახლა, რომ თავისთავად შემადგემა ადგილი

31 დასახ. ნაშრ., გვ. 349; შდრ. ასევე: K. Mc Vey, გვ. 103.

32 ასეა მაგ., ა. გრაბარის ცნობილ წერილში „Le témoignage d'une hymne syriaque sur l'architecture de la cathédrale d'Edesse au VIe siècle et sur la symbolique de l'edifice chrétien. Cahiers Archéologique, 2, 1948, გვ.63.

33 უკანასკნელი გამოცემა ინგლისური თარგმანითა და კომენტარებით : K. Mc Vey, დასახ. ნაშრ.

34 A. Grabar, დასახ. ნაშრ., გვ. 64.

ეკლესიის შუაში – იმხანად ეპისკოპოსის დასაბრძანებელი – ანტიოქიაში III საუკუნეში უნდა იყოს გაჩენილი³⁵, ხოლო IV საუკუნიდან დადასტურებულია კიდევც. ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ წრდილოეთ სირიის, ედესას, საქართველოს ეკლესიათა „ამბიონებში“ ერთი და იმავე ამოსავალი ფორმის ისტორიული გარდასახვის, გნებავეთ, ისტორიული სახეცვლის გზაა დაკვლეული? იგი – რაღა თქმა უნდა, სრულიად პირობითად, – თუგინდ ასე შეიძლება დავსახოთ: ანტიოქიაში შექმნილი „საყდარი ამბიონებში“ IV საუკუნის ბოლოდან ჯამის წირვისას საჭირო, ეკლესიის კრებულის სამყოფელი გახდა და იერუსალიმად იქნა მოასრებული; VI საუკუნეში, ედესაში ან კიდევ სხვაგან ეს ფორმა (ყოველ შემთხვევაში, სომა-მოცულობა) და სიმბოლური აზრი ამბიონზე ინაცვლებს, მას კი შინაგანად ლოგიკურად ერთვის ჯვარი – გოლგოთა; ეს მით ყმეტვს, რომ ამბიონზე, თურმე, ჯერის ამბიონებზე-აღმართვა იდღესასწაულებოდა³⁶; მოგვიანებით საზრისთა ერთგვარობა – მცხეთის წმ. ჯერი ხომ გოლგოთაა მცხეთის „სადეთო ტოპოგრაფიაში“³⁷ – და თავად ჯერის არსებობა შესაძლებელსკყოფს ჯვარ-აღმართული დიდრონი ამბიონის ფორმის სხვაგვარი მსახურებისთვის მოხმობას, მაშინ როდესაც მიახლოებით VII საუკუნეში სირიელი ნესტორიანები ამბიონს შეწყვილებულ ჯვარს უკვე ტრადიციულ წრდილო-სირიულ „ბემაზე“ ამკვიდრებენ...

იქნებ სინამდვილე ასეთი სულაც არ ყოფილა. ერთი კი თითქმის დანამდვილებით შეიძლება ითქვას: მოტანილი მასალა უნდა გვიხსნიდეს საკუთხეველისწინა ჯერების შინაარსობრივი დატვირთვის კიდევ ერთ შესაძლო წახნაგს. ისინი, „ხემოთქმულიდან გამომდინარე, სხვა ყველაფერთან ერთად გოლგოთასაც უნდა წარმოგვიდგენდეს, ისტორიულსაც – უფლის ენების ადგილს – და კოსმიურსაც – ღერძს მსოფლიოსას. ამის კიდევ ერთი, არაპირდაპირი საბუთია იმ, „სვეით უკვე ნახსენები დასაყდური ჯერების სიმბოლიკა, ძველად იქაურ ტაძრებშიც საკუთხეველის გარეთ რომ იდგმებოდა. ერთი მათგანი, კაროლინგური არდენნის ჯვარი, ეიქტორ ელბერნის სიტყვისამებრ, თავისი მორთულობით გვიმხევეს, რომ იგი „სამოთხისა და ცხოვრების ხეა, რომელიც ქვეყნიერების შუაგულად გაიასრებოდა“³⁸ – ე.ი. ჯვარი = ხე ცხოვრებისა, „ძელი ცხოველი“.

საესებით დაბეჯითებით მტკიცების უფლება ჩვენ, მართალია, მაინც არა გვაქვს – თუგინდ იმიტომ, რომ მცხეთის წმ. ჯვარ-ჟალეთის „ამბიონები“ თუ ბაქნები ჯერჯერობით გამონაკლისია. ეს შეიძლება ისტორიული ბედუქუღმართობის ბრალი იყოს, მაგრამ იქნებ ისინი ჩვენში იმთავითევე იშვიათად, თითო-ოროლა მოიპოვებოდა³⁹. საფიქრებელიცა და საძიებელიც ამ მიმართულებით

35 M.H. Shepherd, *Liturgical Expressions of the Constantinian Triumph*, *Dumbarton Oaks Papers*, 21, 1967, გვ. 65.

36 E. Loosley, დასახ. ნაშრ. გვ. 85.

37 ამის შესახებ უკანასკნელად: დ. ხოშტარია, ნიმუში და ასლი შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1990, №1, გვ. 44.

38 V. Elbern, *Liturgisches Gerät in edlen Materialien zur Zeit Karls des Grossen*. In: *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, Bd. III, *Karolingische Kunst*, Düsseldorf, 1965, გვ. 122. შდრ. ასევე: G. Bandmann, *Früh- und hochmittelalterliche Altaranordnung als Darstellung*, in: *Das erste Jahrtausend Kultur und Kunst im werdenden Abendland am Rhein und Ruhr*. Textband I, hrg. v. V. Elbern, Düsseldorf, 1963, გვ. 407.

39 საგულისხმოა, ამ აზრით, წრდილო-დასავლეთ სირიის ეითარება – იქ ბემიანი

კი ეკლავაც ბეერი უნდა იყოს. ამის მიმანიშნებელია თუნდაც მუკუხნის სვეტიცხოვლის ეკლესია. ეს გვიანა შუა საუკუნეების ცალნავიანი ტაძარია, რომლის გრძივი ეკლესია ძველი ბაზილიკის ნაეთამყოფ თაღებზეა შემოშენებული. აქაც შუაში რაღაც შემადღების ნარჩენებია. სამწუხაროდ, არც ეს უკანასკნელი და არც თავად ეკლესია არაა ჯეროვნად შესწავლილი – ჩანს ის (1980-ნი წწ-ის რესტავრაციის დაწყებამდე) მთლიანად არც კი გაუხსნიათ და დღეს ჩვენ პირვანდელი ნაგებობის თარიღიც კი არ ვიცით⁴⁰. ამიტომაც ახლანდელ ვითარებაში ვერც იმას განსაზღვრავ, იგივე ჟალეთი რაღაც ხანგრძლივი ტრადიციის ერთ-ერთი ბოლო გამოვლინებაა თუ ძველი ნიმუშებისადმი შეგნებული მიბრუნება. ასეთი ასრი შეიძლება აღძრას ჟალეთის ბაზილიკის უღაო არქაისმმა – მასში სანათლაის არსებობამ. როგორც გამოარკვია რ. გვერდწითელმა⁴¹, V-VI საუკუნეების ტაძართაგან ზოგიერთში (ბოლნისის სიონი, თბილისის „ანისხატი“, ჭერემის „წვერო დაბალი“) შენობის სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხეში ბაპტისტურიუმია მოქცეული. არის ასეთი სადგომი ჟალეთშიც და მასთან ემბასიც აღმოჩნდა, თანაც – ესეც დამაფიქრებელია! – თვით ტაძარზე გვარიანად ძველი – VI-VII საუკუნეთა⁴². რაკილა ჟალეთის გვემარებას ამ კუთხით არც თანადროულ ნაგებობებში ეძებნება ანალოგები და თითქოს არც დროით უშუალოდ წინსწრებულში, დასაშვებია, რომ აქ, რაღაც ჩვენთვის უცნობი მიხეცით, ძველი ფორმა შეგნებულია მოიშველიოს. ასე თუა, მაშინ ჯეროვანი შექსაგონიც შეიძლება ძველი ნიმუშის, სახელდობრ, მცხეთის წმ. ჯვრის შეგნებულივე გამოვლება იყოს. მაგრამ ასევე შესაძლებელია არსებულიყო მრავალი, დაკარგული ან ჯერხანობით მიუკვლეველი (ჟალეთის „ამბიონიც“ ხომ მიწასა და ჩამონაქცევში იყო ჩამარხული) შუალედური ნაგებობა, რომელთა გარეშე ჩვენთვის ცნობილი ნიმუშები ჯაჭვის გაფანტული რგოლებიდაა. მაგრამ ეს ვარაუდებია, რომელთა შემოწმება ჩვენ ამჟამად არ გვძალგვიძის – იმედია, მომავალ მკვლევართ მეტი ხელმოსაჭიდი და გზისგამკვალავი მონაცემი აღმოაჩნდებათ.

ის კი ხომ არის ეჭვმიტანილი, რომ ჩვენში დიდკვარცხლებიანი ჯვრები ტაძარში დადგმული მაცხოვრის მსხვერპლისა და ბორტებაზე გამარჯვების ნიშნის მხლოდ ერთი სახეობაა და მათ თანადროულადა თუ მათი გამარტივება-დაპატარაებით იქმნება მოდაბლო სადგარზე შედგმული საკუთხეველისწინა ჯვრები. ეს ტიპი VIII თუ არა, IX საუკუნეში ხომ მაინც ინაურის შემოხსენებულ ეკლესიაში ჩანს, X საუკუნეში (უფრო მის დასაწყისში) ტამალას ეკლესიაში, სადაც ახლა დასადგმელიდაა გადარჩენილი, შემდგომ კი მხოლოდ და მხოლოდ ამ სახის ჯვრებს ეხედავთ, XI-შიცა და მომდევნო საუკუნეებშიც. ცოტა რამ, გვონებ, ცალკე აღებული ამ ჯვრებზე, ჩვენს, 1940–50-იან წლებში ჩამოყალიბებულ წარმოდგენასაც შეიძლება შევიძინოთ. განსაკუთრებით საგულისხმო მეჩვენება ამ კუთხით დემეტრიოს პალასის მიერ სულ სხვა საკითხის, სახელდობრ, ანიკონ-

ეკლესიები არაა მონასტრებში, ხოლო თუ დასახლებაში რამდენიმე ეკლესიაა, ბემა მხოლოდ ერთს აქვს - E. Loosley, დასახ. ნაშრ.

40 ეს მით უფრო დასაზნაია, რომ 1990-იანი წლების ბოლოს ეს ამაღლება მრევლის დაუფიქრებელ გულმხურეალებას შეეწირა და ანაზომის იმედადლა ვართ...

41 იხ. განსაკუთრებით მისი „წვერო დაბალის წმ. გიორგის ეკლესია ჭერემში“. საქართველოს ძეგლო დაცვის დეპარტამენტი, სამეცნიერო შრომების წელიწდეული, IV-V, თბ., 1999-2001, გვ. 37-39.

42 პირველად ეს თარიღი წამოაყენა ნ. ნუბინაშვილმა: „Хандиси“, Тб., 1972.

ური მოხატულობების დათარიღების პრობლემასთან კავშირში მიკვლეული წყაროები. მიაგნო რა კუნძულ იკარიაზე 1103-4 წლების წმ. პავლეს ეკლესიის ანიკონურ მხატვრობას, მან დაასკვნა – ვფიქრობ, საეკლესიო დამაჯერებლად – რომ ანიკონურობა ყოველთვის როდი უკავშირდება ხატმებრძოლეთა შეხედულებების გასიარებას და, ამიტომაც ვერც ყველა არასახეით-ნიშნური ფერწერის ხატმებრძოლეობისა თუ მისი ახლო ხანებისად მიიწევა უნდა იყოს სწორი. ამასთან დაკავშირებით ის განიხილავს იმ კაპადოკიურ მოხატულობებს, სადაც მაცხოვარი, ღმრთისმშობელი, წმინდანები თუ წინასწარმეტყველნი, თანმხლები წარწერებით სახელდებულნი, ჯვრებად წარმოგვიდგებიან – ე.ი. დახატულია ჯვარი და წარწერილია – ესა და ეს არისო (მაგ., სინასოსის პავიოს ბასილესში – ჯვრები გვი-ხატ-ავენ ისააკს, იაკობსა და აბრაამს, ალ ოდაში (ისავრიაში) – დედა ღვთისას). დ. პალლასის შეხედულებით აქ, პირველ ყოვლისა, მოქმედებს ქრისტიანობის პირველი საუკუნეებიდან გადმონარჩუნებული წესწესულება, რომელიც შემოინახა – კონსტანტინოპოლურ – „დედაქალაქური“ წრისგან განსხვავებით – მცირე აზიის შიდა მხარეთა „სოფლურმა“ ყოფამ⁴³. ბერძენი მეცნიერის ეს მოსაზრება ზოგადად, ასევე მისეული, ოდნავ ქედმაღლური ახსნაც, არც იმ მიკვლევართათვისაა მიუღებელი, რომელნიც ხატმებრძოლეობის საუკუნეებს უფრო მეტ მოხატულობას მიაკუთვნებენ – ამის დასტურია თურდაც ნ. ტიერის ერთ-ერთი წერილი⁴⁴. ჩვენთვის კი საგანგებოდ ყურადსაღები დ. პალლასის მიერ ბიზანტიელ მწერლების, მიქელ ფსელოსისა (XI ს.) და იოანე სტავრაკიოსის (XIII ს.) ნაწერებში ამოკითხული ცნობებია. პირველი მათგანის თხზულებაში „წმ. მიქელ მთავარანგელოზის სასწაული“ იხსენიება წმ. მიქელის სახელზე მისდამი მიძღვნილ ეკლესიაში ეითმც ჰერაკლე კეისრისაგან აღმართული ჯვარი სოფ. სიკეონთან, ანკირას მხარეში. კაპადოკიაში, დრაკონტიანაში წმ. დემეტრეს ტაძარშიც, იოანე სტავრაკიოსის თანახმად, მისი სახელობის ჯვარი მდგარა. დ. პალლასი ფიქრობს, რომ ეს მონაცემები იძლევა გასაღებს წმინდანთა გამოსახულებებს ჩანაცვლებული ფერწერული ჯვრების არსებობის გასაგებად – ჯვარი ცვლის საკუთრივ ხატს. არის პირუკუ შენაცვლების საბუთიც: წმ. თევდორე სიკონელის „ცხოვრებაში“ მოთხრობილია თურმე, როგორ შეუცვლიათ სიკონში VI საუკუნის შუა ხანაში ჯვარი მაცხოვრის ხატით – ასე რომ, ჯვარი ხატის პატივდებას წინ უსწრებს, მასზე არქაულია⁴⁵. ეს მოსაზრებანი უთუოდ გასათვალისწინებელი და დასაფიქრებელია, თუმც, ჩემის აზრით, ქართული სინამდვილე კიდევ უფრო რთულ, არაერთმნიშვნელოვან ვითარებას გვიჩვენებს.

ერთი მხრივ, ჯვრები – ქვაჯვარებიცა და საკურთხეველისწინაც (ეს გარკვევით ჩანს თურდაც საღვთის ჯვრის ე.წ. „ოდაში“) წმინდანთა სახელობაზე იქმნება: ჯვარი ჩვენშიც, იმავე „ოდის“ პირდაპირი ჩვენებით – „ხატად“ გაიასრება⁴⁶. მაგრამ ჩვენთან არ ჩანს ხატ-გამოსახულებისა და ჯვრის (ან ჯვარი – ან გამოსახულება) დაპირისპირება, რაც მცირე აზიაში არსებულა – თუკი, რასაკვირვე-

43 D. Pallas, Une note sur la décoration de la chapelle de Hagios Basilios de Sinasos. *Byzantion*, XLVIII, 1978, გვ. 208-228.

44 N. Thierry, L'Iconoclasme en Cappadoce d'après les sources archéologiques, Origines et modalités. *Rayonnements Grecues. Hommages à Charles Delvoye*, Bruxelles, 1982, გვ. 389-403.

45 D. Pallas, დას. ნაშრ., გვ. 221-224.

46 შდრ. თ. საყვარელიძე, XIV-XIX საუკუნეების... გვ. 40.

ლია, ეს ამპარტავნებით შობილი ზერელე შთაბეჭდილება არ არის სწავლულ ბიზანტიელთა, რომელნიც სწორად, „ნორმალურად“ მარტოოდენ სატახტოებში მიღებულს რაცხდნენ და არად ნააგდეს მათთვის უცხო „სოფლური“ (იოანე სტაერაკიოსთან გამკრთალა ეს სიტყვა) ღვთისმოსავლობის ფორმები. უადრესი ჩვენში შემორჩენილი დიდრონი ჯერებიც გამოსახულებებიანია, და აქ ის წმინდანებიცაა გამოხატული, ეისაც ისინი მიეძღვნა; ეიცით იმგეარო ჯერებიც, რომლებზედაც „ცხორების“ მთელი ციკლია წარმოდგენილი (მესტიის (XII), საღაგერისა და გორისჯერის ჯერები (XVI)). არც ხატის მიერ ჯერის ჩანაცვლება და მით უფრო, გამოდგენა დასტურდება. მიხლოვებით VIII საუკუნეში ზარზმის მონასტერში, რომლის ტაძარში (ეს მეორე იქაური, საგანის დამფუძნებლის, წმ. სერაპიონის აღსრულების შემდეგ აგებული ეკლესიაა) ფერისცვალების ხატი უხვენა, ამ ეკლესიისვე „შტოში“ (ე.ი. ეგვიპტეში) დამაარსებლის ნეშთის ახალ შთასახვევებელზე კი აღმართეს წმ. იოანე წინამორბედის სახელობის ჯვარი⁴⁷. აქედან გამომდინარე, ხატი და ჯვარი არათუ თანაარსებობს, უკანასკნელი პირველზე მოგვიანოცაა. ეს სხვა მაგალითებითაც ჩანს – საქართველოში არის წარწერებით წმინდანებად სახელდებული ჯვრის სახეები – მაგრამ მათგან უადრესი ჯაგახეთში, პატარა სამსარის ნამონასტრალზეა ნანახი და X საუკუნის დასაწყისისაა,⁴⁸ მაშინ როდესაც მაცხოვრის და წმინდანების გამოსახვა ჩვენში V-ში თუ არა, VI საუკუნის დასაწყისში ფეხმოკიდებული ჩანს ამასთან კი, არც წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხორებაში“ და არც სასოგადოდ ქართულ სინამდვილეში ხატმებრძოლეობის ნიშანწყალიც არ არის.

სამაგიეროდ, ზარზმის დამფუძნებლის ცხორების“ ეს ცნობა კიდევ ერთ გარემოებაზე დაგვაფიქრებს. დ. პალლასი, როგორც ეტყობა, ყოველ ტაძარში ერთ, მისი მფარველ-პატრონის სახელზე დადგმულ ჯვარს გულობს. ეს საქართველოშიც ძირითადად ასეა – ჯვარი რომ ეკლესიის მოსახელეა, ამას ყურადღება გ. ჩუბინაშვილმა მიაქცია და ისიც მიუთითა, რომ ჯვრის წინა (ე.ი. დასავლეთ) პირზე გამოსახულებანი წმ. პატრონს უკავშირდებოდა,⁴⁹ ხოლო რუსუდან ყენიას დაკვირვებით, საკუთრივ მისი „ხატი“ ზომითაც არის ხოლმე გამორჩეული⁵⁰. ზარზმაში კი ჯვარი საფლაგზეა დადგმული და წმ. იოანე ნათლისმცემელს, ბასილი ზარზმელით, თითქოსდა ის უძღვნეს და არა ეგვიპტე. თუმცა სრული დაბეჯითებით ამას ვერ ეიტყვი, მაგრამ არაა უთუო, რომ ჯვრისა და სამლოცველოს სახელობანი აქ თანხვედრილი იყოს. აქვე შეიძლება მოვიტანოთ აბუსერიძე ტბელის ასეთი მონაყოლი: ახლანდელ აჭარაში, შუარტყელის წმ. გიორგის ეკლესიაში XIII საუკუნის დასაწყისში შეუტანიათ მანამდე გარეთ მდგარი ალავერდის წმ. გიორგის ჯვარი⁵¹. აქ წმინდანი კი ერთია, მაგრამ ჯვარი

47 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბ., 1963, გვ. 345.
48 ამ მოვლენის შესახებ მასალის თავმოყრას შევეცადე წერილში „სახრისისა და მხატვრული ფორმის მიმართებისათვის შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში“, კრებული: გზაუკარედიზე. წერილები, ნარკვევები, თბ., 2008, გვ. 140-141.
49 Г.Н. Чубинашвили, *Грузинское...*, გვ. 523.
50 რ. ყენია, ნ. ალადაშვილი, სემო სეანეთი, (შუა საუკუნეების ხელოვნება) გამკვევი, თბ., 2000, გვ. 60.
51 აბუსერიძე ტბელი, ბოლო-ბასილის მშენებლობა შუარტყელში და აბუსერიძეთა საგეარეულო მატინე, გამოსცა ლ. მუსხელიშვილმა, თბ., 1941, გვ. 59, 64-65.

ვერ იქნებოდა იქაური თავი-ხატი, ვინაიდან საქმარისად შორეული ალავერდის სახელზეა გამოკვეთილი და, ამდენად, გარკვეულწილად „სხვა“ წმ. გიორგისაა⁵². ეს ბუნდოვანი მონაცემები იქნებ სულაც არ მოგვეტანა, რომ არა ისეთი ეკლესიები სადაც ორი ჯვარი ყოფილა (ზემოთ უკვე ნახსენები ტამალა ჯავახეთში, ყვირილის ხეობის ჭაბუკ-მთის და მთაწმინდის ეკლესიები), სვანეთში კი ზოგან კანკელზე უფრო მეტი რაოდენობის ჯვრებიცაა შემოდგმული. ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი სხვადასხვა წმინდანის სახელზე იყო ნაკურთხი? – სხეაფრივე მათი არსებობა საერთოდაც გაუგებარია. ასე განსჯის ერთგვარ დასაყრდენს გვაძლევს ზემოთ მოყვანილი კაპადოკიური მოხატულობანიცა და დასავლური მასალაც – ერთ ირლანდიულ ხელნაწერში ნახატული მონასტრის გეგმაზე აღნიშნულია ერთ ზღუდეში რვა ჯვარი – ქრისტეს, მოციქულების, ანგელოზთა და სულიწმინდის სახელობისა⁵³. მაგრამ აქ კვლავ ისმის სამღვდელთმსახურო ფუნქციის საკითხი. არა მგონია, ეტყვას იწვევდეს, რომ შუაში დაყენებული დიდი ჯერები, მით უმეტეს, სანაწილეებიანი, საგანგებო პატივების საგანი იყო. ოღონდ ეს ვერაა სრული პასუხი, და სულაც არა რა, თუკი ჯვარი გვერდზე მოექცა, ანდა კანკელის ორივე ბოლოში თითო-თითო დგას. იქნებ, რამდენიმე ჯვრის განენას მიზნად დამატებითი საკურთხეველების, ასე ვთქვათ, „შიდა ეგვიპტეების“ გამართვა აქონდა? ან, ეგებ და, ჯვართა დანიშნულებაცა და ავგილმდებარეობაც სასოგადოდ ისტორიულად ცვალებადია? რაღა თქმა უნდა, ყოველგვარ გარდასახვას მყარი, მუდამიყო ფუძე უნდა აქონდა: ჯვარი-ნიშანი უფლის ვნება-ადღვომის და ე.ი. გამარჯვებისა. აქედან გამომდინარე, იგი შეიძლება იქცეს სიწმინდის შესანახადაც, აქედანვე – „ხატად“ სხვადასხვა წმინდანთა, რომელნიც ქრისტეს შემსგავსებულნი არიან, განღმრთობილნი – ვითარცა მოწამეობითა თუ მარხვა-ლოცვა-მღვიძარებით „სოფლისა მძღვევლნი“; დასასრულ – როგორც ეს დასავლეთში მოხდა – იგი შეიძლება „უბრალოდ“ ჯვარცმა – Crucifix-ად გადაიქცეს. დასავლურმა, კაროლინგურმა თუ მომდევნო ხანების ნიმუშებმა შეიძლება ფუნქციაზე სამსჯელოდ ერთგვარი მეგზურობაც გაგვიწიოს. „ჯვრის ტრაპეზი“ შუა ნავის მიახლოებით შუაში იდგმებოდა, ჯვარი ზედ მასზე აღიმართებოდა, თუმც პილდესპაიშის წმ. მიქაელის XI საუკუნის სახელგანთქმულ ეკლესიაში ის – ედესას „აია სოფია“-საკით! – მასზე მიჯრილ სვეტზე იდგას; საკურთხეველის სიდრმეში მდგომი მთავარი, ეკლესიის წმ. პატრონის სახელზე ნაკურთხი, ტრაპეზთან მიმართებით ის, ასე ვთქვათ, „მოსამზადებელია“, თან ტაძრის ვითარცა წმინდა მიწის ხატების „სადგოთო ტოპოგრაფიაში“ გოლგოთასაც აღნიშნავს.

52 საგულისხმოა ქვემო ჭალის ერთ-ერთ ეკლესიაში მიკვლეული ჭედური ფრაგმენტები წმ. გიორგისადმი (ამას გამოსახელებებიც მოწმობს და შემწირველთა წარწერაც) მიძღვნილი საკურთხეველისწინა ჯვრის მოჭედილობისა – თუ ის სამთავისის ტაძრიდან წარმოსდგება, როგორც ამას გ. ნუბინაშვიი ეარაუდობს (*Грузинское...*, გვ. 493-499; სადაურობაზე – გვ. 499), მაშინ ეკლესიის და ჯვრის „პატრონთა“ თვალსაჩინო „აცდენასთან“ გვაქვს საქმე – სამთავისის კათედრალი ოდითგანეე მაცხოვრის (აღბათ, მისი ამადლების) სახელობისა (მდრ.: ხ. ალექსიძე, მანდილიონი და კერამიონი ძველ ქართულ მწერლობაში. *ACADEMIA*, 1, 2001, გვ.9-16. პრინციპულად ბეერი არაფერი იცელება – ამ მხრივ! – თუ იგი, როგორც ბოლო ხანს ჩაითვალა, თხოთის წმ. ჯვრის მორთულობას წარმოადგენს (ჯვრის ხის „გული“ საქართველოს ხელოვნების მუსეუმში საქართველოს საპატრიარქოს გადასცა და IV. 2012 იგი თბილისს, წმ. სამების საპატრიარქო ტაძარში აღიმართა).

53 P. Verzone, *Werdendes Abendland*, Baden-Baden, 1967, გვ. 254.

ლიტურგიული დანიშნულების მხრივაც ის რამ „საშუველია“ ცასა და ქვეყნას, სიერცის აღმოსავლეთ დაბოლოებასა და მრევლის საყოფელს შორის. თუ მთავარი ტრაპეზი სამღვდელთა კრებულს „ემსახურებოდა“, „ჯვრის ტრაპეზი“ ერისკაცებს; მასთან სულის მოსახსენებელი მსახურებაც ტარდებოდა⁵⁴. ამასთან, კიდევ ერთი კვალი მოგვეპოვება – ეგერიას IV საუკუნის ჩანაწერებში, სხვათა შორის, გოლგოთის ჯვრის შესახებ შემდეგს ვკითხულობთ: „დღიური წირვის გამოსვლის შემდეგ ეპისკოპოსი მიდის ანასტასისიდან ჯვრისკენ და ყველა მასთან ერთად მიემართება. მისელისას ის ლოცულობს და ლოცავს კათაქმევლთ, მეორე ლოცვის მერე კი ლოცავს მართალთ. ამის მერე ეპისკოპოსი მიდის ჯვრის უკან და იგივეს აღასრულებენ, რასაც ჯვრის წინ; და ორივეგან ეპისკოპოსი ისევე დაადებს ხელს [ე.ი. აკურთხებს. დ.თ.], როგორც ანასტასისში ხდებოდა“. ისიც ცნობილი ყოფილა, რომ ამგვარი წესი – ზოგან მაინც – აღრქებისტიანულმა დასავლეთმაც გადაიღო⁵⁵. ასე რომ, დასავლეთში ჯვარს, ეტკობა, პირველად იერუსალიმური საღვთისმსახურო წესიც გადმოჰყოლია და ის მერედა ჩართეს „ჩვეულებრივი“ ღვთისმსახურების მსვლელობაში. საყოფელთაოდ ცნობილია, ამავდროულად, რომ საქართველოს ეკლესია საუკუნეების განმავლობაში მისდევდა იერუსალიმურ ტიპიკონს და გასაგებიცაა ერთ-ერთი ევროპელი მეკლევარი დაუფჭებულად რომ წერს: ქართულ ეკლესიებში დიდი ჯვრები იმიტომ აქვთ, „რათა მითთან ad crucem, იერუსალიმური ცერემონიანი აღსრულდებოდეს“-ო⁵⁶. საკურთხეველისწინა, მით უმეტეს, მცხეთის წმ. ჯვრის ადგილმდებარეობა დიახაც შეესატყვისება ეგერიას აღწერილ მღვდელმოქმედებას – ღვთისმსახურს მის „წინაც“ შეუძლია დადგომა და მის „უკანაც“ და ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველად იერუსალიმის მიმდევარ ეკლესიაში, მით უფრო, მცხეთურ „გოლგოთასზეც“ ასეთსავე მსახურებას ატარებდნენ⁵⁷. აი, იქ კი, სადაც ჯვარი „დაიძრა“ ან „გამრთაეალკეცდა“, თავისუფლად შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ჩვენთანაც ის – რაღაც, ჯერაც დაუღებულ დროს, – ლიტურგიაში უშუალოდ „შემოსულა“ და მორწმუნეთა ამა თუ იმ ჯგუფს (თუ ერთია, მაგ., – ერისკაცთ, თუ ორია – ცალცალკე მამაკაცებსა და დედაკაცებს) განეკუთ-

54 G. Bandmann, დასახ. ნაშრ. გვ 399, 407-409; ასევე F. Möbius, H. Scirie, *Symbolwerte der mittelalterlichen Kunst*, Leipzig, 1984, გვ. 62. პილდესპაიმის ჯვრის მტვირთველი სვეტი შემორჩენილია და ხელოვნების ისტორიაში „ბერნვარდის სვეტადა“ ცნობილი – მასზე, რომაულ სატრიუმფო სვეტების თარგზე, უფლის ენებანია გამოქანდაკებული (იხ., მაგ., L. Grodecki, F. Mutherich, J. Tabalon, F. Wormald, *Die Zeit der Ottonen und Salier*, München, 1973, სურ. 292).

55 *Egeria's Travels*, Newly translated with supplementing documents and notes by J. W. Wilkinson, 3 ed., Warminster, 1999, გვ. 144 და 83.

56 H. Goussen, *Georgische Drucke und Handschriften die Festordnung und den Heiligenkalender des alt-christlichen Jerusalems betreffend*, München-Gladbach, 1923, 3

57 ესეც ღირსახსოვარია – გოლგოთის ჯვარი საკმაოდ დიდხანს, IV-VI სს-ში ღია ცის ქვეშ მდგარა, მის გვერდით კი პატარა ცალნაიანი ეკლესია ყოფილა (Th. Mitrappoulos, The restoration of the church of Golgotha in the Holy Sepulchre Church and the authenticity of the site of the crucifixion, in: *Routes of Faith in the Medieval Mediteranean History, Monuments, People, Pilgrimage, Perspectives. Proceedings of an International Symposium, Thesalonike, 7. 10. XI. 2007*, Thesalonike, 2008, გვ. 446-455). ასევე გარეთ იდგა ხომ მცხეთის წმ. ჯვარიცა და, ნიკ. ნუბინაშვილის მართებული ეარაუდით, უჯარმის წმ. ნინოს ჯვარიც.

ვნა; კანკელზე კი ჯერები, ალბათ, მართლაც ხატების ნაცვლად აღემატებოდა. მაგრამ ასე გუღდაჯერებით წერისას, იმასაც კი უშეგებ, რომ შესაძლოა ისიც კვლავ მსჯელობის საგანი გახდეს, არის კი ნამდვილად მცხეთის და ქალეთის ჯერები უშუალო წინამორბედი საკურთხეველისწინა ჯერებისა, თუ მხოლოდენ მათი უახლოესად მონათესავენია, შინაარსობრივადაც და ფორმის მხრივაც ძლიერ მსგავსნი და მაინც – პარალელური მოვლენები?

უკანასკნელი საკითხი კვლავ განსახილველი ხდება, ვინაიდან ახლა, სირიულ-შუამდინარული და მცირეაზიური მასალის გამოძიებების შემდეგ ნათელი შეიქმნა, რომ ქართული და დასავლური „დიდი ჯერები“ განკერძოებული მოვლენები კი არ ყოფილა, არამედ მონარჩენნი მძლავრი, უპირველესად სწორედ საქრისტიანო აღმოსავლეთში არსებული ტრადიციისა. ჩვენ ახლა ვერ ვიმსჯელებთ მისი გაერცვლების არეზე – ასე, მაგ., სომხეთში, გამოქვეყნებული მასალით მაინც, იგი თითქოს არ ჩანს, მაგრამ ერთიც ვნახოთ, მისი კვალი დაიძებნოს უმდიდრეს სომხურ საისტორიო მწერლობაში? ერთი კია, იგი არ უნდა სცოდნოდა – ყოველ შემთხვევაში, XI საუკუნისთვის სრულებით გადავიწყებული ქონდა, „საკუთრივ“ ბიზანტიას, საბერძნეთსა და ბერძულენოვან სანახებსა და ცენტრებს⁵⁸. ნათელია ისიც, რომ ჩვენმა ქვეყანამ ჯერის აღმართვის წესს სხვებზე დიდხანს უერთგულა – ჯერ კიდევ XVII საუკუნის შუა წლებში ლიპარიტ დადიანმა ამგვარი ჯვარი შესწირა წაღმარებულს⁵⁹. დღეს შეუძლებელია იმის გარკვევა, ჰგავდა თუ არა და თუ კი, რა ზომასზე აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყნების ჯერები ერთი მეორეს, საგრაუდებელი კი უფრო ნაირფეროვნებაა, რაც, ცხადია, გარკვეულ მსგავსებას დიასაც უშვებს. ეს ზოგადი მდგომარეობიდანაც შეიძლება გამოვიყვანოთ – აკი ვიცით, რარიგ სხვაობს სხვადასხვა ხალხთან თავად ფუნქციურადა და სიმბოლურად არსობრივად იგივეობრივ ტაძართა ხუროთმოძღვრული სახე. დამახასიათებელია, რომ დასავლური შემორჩენილი აღსამართი ჯერები ხშირად იმავე ზომისაა, რაც საწინამძღვრო – საღიგანოე ჯერებია ხოლმე, იმგვარადვეა მორთული და მათი დანიშნულება დაზუსტებით ვერც კი ირკვევა. ამას გარდა, ისინიცა და ნამდვილად დიდ-დიდრონიც სულ

58 ამასთან, რუსული წყაროებით, კონსტანტინი პოლის წმ. სოფიოს ტაძრის საკურთხეველში არაერთი „თაქვანსაცემი“ (поклонные) ჯვარი ყოფილა (А. Лидов, Иеротопия. Создание сокральных пространств как вид творчества и предмет исторического исследования, კრ-ში: Иеротопия. Создание сокральных пространств в Византии и Древней Руси, ред.-сост. А. М. Лидов, Москва, 2006, გვ. 20). მაგრამ ირკვევა, რომ ამგვარი (“devotional”) ჯერები სანაწილეები, წმ. რელიქიის მომცველი უნდა ყოფილიყო (А. Musin, Byzantine reliquary-crosses from the Territory of the Turkey in the archeological context, კრ-ში: Proceeding of the 22nd International Congress of Byzantine Studies, Sofia, 22-27 August 2011, Sofia, 2011, vol. II, გვ. 171-172). საგულისხმო მგონია, ამ საკითხის სარკვევად, მოგვიანო რუსული ძეგლი – პატრიარქ ნიკონის 1656 წ-ლდაარსებული კიხს წმ. ჯვრის მონასტრისთვის დაუმზადებიათ დიდი, „ქრისტეს ჯერის საზომად“, ჯვარი (310X132 სმ), რომელშიც, ჯერ ერთი, ასობით რელიქია იყოფაწობილი, შემდგომ კი ის იკონოსტანსში იყო ჩაყოფილი, ავგილობრივ ხატად მაცხოვრის ხატის გვერდით (С. В. Гнутова, К. А. Щедрина, Кийский крест, Крестный монастырь и преобразование сакрального пространства в эпоху патриарха Никона, კრ-ში: Иеротопия. Создание... გვ. 683-684, 688-692, სურ. 2; ღირსშესანიშნაია, რომ 1917 წლის რევოლუციის ორომტრიალის შემდგომ, ის ახლა მსოკოვს ღირსი სერგის კრაპიენიკის ეკლესიაში – преподобного Сергия в Крапивниках - საკურთხეველის წინ დგას – იქვე, გვ. 683, შენ. 10, სურ. 3).

59 Г.Н. Чубинашвили, დასახ. ნაშრ., გვ. 525, შდრ. 450,507.

სხვაგვარადაა დამუშავებული ან თელებითაა გაწეობილი, ან დანუქურთმებულია ანდა კიდევ ჯვარცმას გადმოსცემს⁶⁰. ესეც მიგვითითებს იმ „ერთიანობაში მრავალფეროვნებას“, რაც ახასიათებდა ჯვრაც განუყოფელ, აღმოსავლეთადა და დასავლეთად გაუხლეჩავ საქრისტიანოს, სადაც ერთიან ძირზე უსახლვრო მრავალსახოვნება აღმოცენდებოდა. ისიც განსახსავლერელია – რა წარმოშობს ამ ერთიანობას ყველა ცალკეულ, მათ შორის, ჩვენს შემთხვევაშიც – ზოგადად აღებული გვიანანტიკური კულტურა, სარწმუნოება, აღმსარებლობა (თუმც კი ზემომოტანილი მასალა გვიდასტურებს ერთი კონფესიიდან მეორეში ფორმათა გადასვლასა და დამკვიდრებას – სირიული „ბემა“ ხომ ჯერ ერთიან ეკლესიაში წნდება, გვიან კი მას ნესტორიანები ინარჩუნებენ; ჯვრიანი „გოლგოთაც“ მათთან, ეგებ ედესელი მართლმადიდებლებისგან შედის, მაგრამ ჯვარი თანადროულად მართლმადიდებელმა კაპადოკიელებმა და ქართველებმაც გადმოინარჩუნეს⁶¹, თუ რომელიმე კონკრეტული კერიდან მიმოყვანა (რაც მონუმენტურ ჯვრებს შეეხება თითქოს დასაშვებია ჩვენკენ მათი განსახოვნების ფორმა ჩრდილოეთ მესოპოტამიის გზით – ედესა გავისხენოთ! – იყოს მოსული). რაღაცაგვარი კავშირი იქაურობასთან საქართველოს – ქართლს ხომ მაინც – უნდა ჰქონოდა: ვფიქრობ, სწორედ შუამდინარულია გორგასლისეული სეკტიცხოვლის გრძივი კედლების გაყოფებით კამაროვანი უბების ჩამწკრივების იდეაც. მაგრამ თუ აღმოსავლეთ-დასავლეთში დიდი ჯვრების გაერცვლების ერთი ამოსავლის ძიებას შეეუდგებით, ალბათ უპირველესად იმ ბილიკებს უნდა დაძებნა, რომელნიც ეგებ წმ. ჯვრის თაყვანისცემის სათავესთან, წმინდა ქვეყანასთან, იერუსალიმთანა და ისტორიულ გოლგოთასთან მიგვიყვანს. საამისო მინიშნებად გამოდგეს, იქნებ, წმ. ნილოს სინელის ოლიმპიოდორე ეპარქოსისადმი ეპისტოლეს მითითება – ყველა ეკლესიაში პატიოსანი ჯვარი უნდა აღიმართოსო⁶². წმინდა მიწასთან დაკავშირებული ეს დარიგება შესაძლოა საგანგებო კვლევა-ძიების საწყისადაც გამოდგეს.

60 იხ. V. Elbern, დასახ. ნაშრ., გვ. 120-124; საგულისხმოა, რომ არღენის ჯვარი, რომელსაც ეს მეცნიერი „ორმაგი ხასიათის“ – საწინამძღვრო ან სატრაპეზე ჯვრად მიიჩნევს, სხვა გამოცემაში საწინამძღვროდღაა სახელდებული – J. Hubert, J. Porcher, WF. Vollbach, Die Kunst der Karolinger, München, 1969, გვ.362. მომცრო საკურთხეველისწინა თუ უბრალოდ დასადგმელად ჯვრები, თუმცაღა, ჩვენშიც მოიპოვება. მათი შესაძლო დანიშნულების გამოსარკვევად იქნებ საყურადღებო იყოს იმერეთში რუსული ელჩობის ანგარიშის ცნობა, რომ საღდაც მარჯვნივ, ბურჯის პირისპირ ღმრთისწმობლისა და მიცხოვრის ხატებს შორის იდგა 2 მ-ის სიმაღლის ჯვარცმა ძელი ჭეშმარიტის ნაწილებით (აღექსი იუდეუის..., გვ.60). იტალიაში ყოფილა დიდი, თვით ქვის ჩუქურთმიანი ჯვრებიც კი (E. Doberer, Die ornamentale Steinskulptur in der karolingischen Kirchenansstattung. In: Karl der Grosse... Bd. III, გვ. 231). სხვათა შორის, თუკი კაპადოკიურ მოხატულობათა ჯვრები ჩამდვილად არსებულთ გადმოსცემს, მაშინ ისინიც უფრო დასავლურთა მხგავსი ყოფილა – ასევე მოთვალულ-ორნამენტირებული.

61 აღსანიშნავია ქართულ და კაპადოკიურ ეკლესიებში „ლიტურგიული გამართულობის“ სხვა ელემენტთა (ტრაპეზი, კანკელი) მონათესაობაც – იხ. N. Jamanidzé, Les installations liturgiques sculptées des églises de Géorgie (IV-XIII siècles), Turnhout, 2010, განსაკუთრებით გვ. 100 და 113-114.

62 Деяния Вселенских Соборов, т. IV, СПб, 1908 (რეპრინტი – 1996წ), გვ. 432.

**On the Religious Meaning of the Pre-chancel Crosses
(Materials and Remarks)**

Pre-chancel crosses are one of the remarkable objects of the medieval Georgian churches. According to G. Chubinashvili, this tradition was rooted in the cross erected in the middle of the church of Holy Cross of Mtskheta and analogies were found in the crosses erected by the additional altar, in the middle of the medieval Western European churches. It is noteworthy that, at present, in the church of Holy Cross of Mtskheta, there is an octagonal "base", which G. Chubinashvili considered to be a later alteration of the initial low barrier. At that time, similar hexagonal "base" in the 9th-10th cc. Zhaleti basilica was yet unknown, which is located in front of the chancel, filling the nave. Due to its location and volume, it shows affinity with the so called "Syrian bema" and its shape – with the ambos of the Early Christian churches. Whatever be difficulties of interpreting "Syrian bema", it is obvious that one of its meanings is Golgotha and ambos are likewise linked with the recollection of the Redeeming Sacrifice of Christ; this, in its own turn, is the symbolic meaning of the church of Holy Cross of Mtskheta. It is noteworthy that at Jerusalem Golgotha existence of a specific service is ascertained, implying procession around the Cross, while in Cappadocia, erection of a Cross was practised in Early Middle Ages. All these indicate that Georgian pre-chancel crosses are one of the evidences of the general East Christian tradition, with its roots in Palestine.